

Evoluția peisajului în pictura europeană
Evolution of the landscape in European painting

Rodica Ursachi, doctor în studiul artelor,
conferențiar universitar,
Catedra de pictură,
Facultatea de Arte Plastice și Design,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău

Rezumat

Ca gen de artă, peisajul s-a dezvoltat pe parcursul întregii istorii. El a evoluat în funcție de mai mulți factori: politici, sociali, culturali. În Europa, el se manifestă din perioadele antică, medievală, renașcentistă, modernă (sec. XVII-XIX) până în prezent. Peisajul este tratat în funcție de particularitățile stilistice ale fiecărei epoci și de preferințele estetice ale artistului/autorului.

Cuvinte-cheie: peisaj, gen, natură, motiv, imagine plastică, pictor, artist.

Abstract

Art as an art genre has developed throughout history. It has evolved into a number of factors: political, social, cultural. In Europe it has manifested itself from the ancient, medieval, Renaissance, modern period (17th-19th century) to the present. The landscape is treated according to the stylistic peculiarities of each era and to the aesthetic preferences of the artist/author.

Keywords: landscape, genre, nature, motive, plastic image, painter, artist.

Omul, ca parte componentă a naturii, dintotdeauna s-a interesat de lumea înconjurătoare, inițial în scopuri vitale, pentru supraviețuire, apoi ca formă de contemplare estetică. Sentimentele lui trezite în fața naturii s-au cristalizat în diverse manifestări artistice – poezii, melodii, dansuri, desene sau picturi. În artele plastice, natura apare fragmentar (motive vegetale, animale etc.) sau sub forme mai complexe, ce pot include și alte imagini figurative. Deși, aparent, se crede că omul se limitează doar la valorificarea funcției contemplative a naturii, la o analiză mai atentă, pot fi stabilite reperele ei conotative, ancorate în filonul religios. Fiind inclus în circuitul naturii, omul încearcă să identifice anumite fenomene, evenimente, care, în opinia lui, îi dirijează viața. Raportând aceste fenomene la diverse credințe despre lumea înconjurătoare, ființa umană le generalizează și le exprimă prin forme, uneori puternic stilizate, din natură. Aceste prime

aparențe imaginative ale naturii au evoluat și, cu timpul, au ocupat o nișă foarte importantă în domeniul artelor plastice. Priveliștile din natură (câmpii, munți, lacuri, mări ș.a.) sau panorame ale pământului sunt identificate ca peisaj cu rol de gen, în artele plastice.

Peisajul, ca gen al picturii, apare inițial doar ca parte componentă a scenelor religioase în pictura egipteană și rămâne, pe parcursul mai multor milenii, doar simplu fondal în descrierea activităților umane reflectate în artă. În Egipt, imaginile peisajere figurative se întâlnesc în frescele de pe pereții mormintelor faraonilor și ale apropiaților lor și reprezintă fondalul scenelor de vânătoare în delta Nilului sau malul râului, cu vegetație abundentă de papirus, lotos ș.a. („Vânătoare de rațe în deltă”, „Trecerea râului Nil”, „Principese pe plajă” etc.). Totodată, natura, cu elementele sale „vegetale”, apare și sub formă volumetrică, precum sunt peristilul templelor egiptene, format din coloane papiforme, lotiforme etc., ce sugerează arbuștii din „Dumbrava sacră”, prin care urma traseul sufletul omului („Ka”) spre Lumea de dincolo. De asemenea, imagini cu vegetație se întâlnesc și pe pereții palatelor din Babilon, reprezentând arbori stilizați din teracotă policromă (fragment din „Poarta zeiței Iștar”).

Reflexe ale imaginilor din mediul natural se observă în arta cretană, în care abundă motive din flora și fauna marină (crini, iederă, pești, caracatițe, stele de mare, delfini ș.a.), ele fiind prezente atât în pictura murală a palatelor, cât și pe suprafața vaselor de ceramică („Print printre crini”, „Antilope”, vas de ceramică „Kamare” ș.a.).

Cu certitudine, imagini peisajere „locale” s-au întâlnit și în arta greacă, dar moștenirea artistică a poporului grec este axată pe monumente arhitecturale și pe opere sculpturale. Lipsa lucrărilor picturale ne privează de posibilitatea de a cunoaște viziunea grecilor asupra naturii. Cu toate acestea, se poate crea o imagine asupra specificului peisajului din pictura greacă în baza frescelor pompeiene, care, în opinia cercetătorilor, reflectă principiile de tratare plastică comune grecilor. Vederile peisajiste din picturile pompeiene relevă o varietate tematică și de soluționare plastică (în baza cărora s-au distins patru stiluri de pictură). Pereții vilelor abundă în imagini din natură (copaci, lacuri, râuri ș.a.), redată în deschideri de perspectivă aeriană – rezolvare inedită la acea vreme. Peisajul apare singular sau asociat cu construcții arhitecturale și imagini figurative umane, animaliere etc.

În paralel cu reprezentările spațiale, ce au menirea de a crea un ambient psihologic confortabil, în perioada romană se întâlnesc și imagini cu conotații mitologic-religioase, ce vin să sugereze anumite idei despre lume.

În perioada medievală, peisajul servește drept fondal pentru fresce, icoane și are o anumită funcție, fie narativă, fie simbolică, conform semanticii scenelor înfățișate. Modalitatea de reprezentare a imaginilor peisajere (auster, fără volum) este axată pe cerințele canonice impuse de sistemul bisericesc, fapt ce limitează foarte mult evoluția stilistică a genului în cauză.

Abia în perioada Renașterii, sub influența mai multor factori de ordin cultural (descoperirea perspectivei liniare, plasarea omului în centrul universului, funcția lui dominantă asupra naturii ș.a.), peisajul devine autonom se eliberează de dogmele religioase impuse.

În această perioadă, natura obține diverse aspecte de interpretare: estetic, filosofic, geografic, istoric ș.a. Rolul peisajului nu se rezumă doar la o simplă descriere vizuală a motivului geografic, ci servește deseori drept pretext pentru exprimarea gândurilor filosofice despre relația omului cu natura și locul lui în natură. Ideea principală din perioada respectivă este integrarea armonioasă a omului în natură, deoarece el constituie o parte componentă a universului. Pentru artiștii vremii, peisajul reflectă o viziune complexă a micro- sau macrocosmosului. Acest fapt contribuie la preferința unor reprezentări spațiale de dimensiuni imense într-o viziune panoramică de „*vole d'oiseaux*” a motivului peisajer. Modalitatea de reprezentare „panoramică” a peisajului se datorează, pe lângă factorul ideatic, și descoperirii picturii în ulei, care permite obținerea unor imagini mai detaliate și mai variate sub raport tonal și coloristic. Pictorii aduc în compozițiile lor elemente din mediul ambiant, precum construcții arhitectonice laice sau religioase, așezăminte rurale sau urbane ș.a. Peisajul va ocupa o poziție importantă în pictură în perioada târzie a Renașterii, în secolul al XVI-lea. În genul dat, au excelat așa artiști precum G. Belinni, Giorgione, Tizian, Leonardo da Vinci, Rafael, Piter Bruegel cel Bătrân ș.a. Unii dintre aceștia se axează pe latura spirituală a peisajului, preferând imagini idealizate, „cosmice” ale naturii, alții preferă aspecte poetice sau rusticizate, cu motive banale – munca în câmp, vânătoare, țărani, copii jucându-se etc. („Venus dormind”, „Furtuna”, Giorgione, „Concert câmpenesc”, „Cele trei vârste”, Tizian, „Mona Liza”, Leonardo da Vinci, „Madona Grădinăreasa”, Rafael, „Anotimpurile anului”, „Vânătorii pe zăpadă”, „Spânzurătoarea”, Piter Bruegel cel Bătrân ș.a.).

Dar adevărata înflorire a peisajului are loc în sec. XVII, când acesta se dezvoltă ca gen autonom. În arta europeană a acestui secol apar diverse școli naționale de pictură (olandeză, franceză, italiană, flamandă ș.a.), care influențează determinarea mai multor tipuri de peisaj (realist, istoric, eroic). În cadrul acestor școli, peisajul se manifestă diferit, în funcție de conjunctura culturală a țărilor respective. În Olanda și Flandra, cu tradiții de secole în redarea naturii, se dezvoltă un peisaj bazat pe redarea lumii înconjurătoare sub toate aspectele ei și într-o formă realistă, aproape naturalistă (perioada de înflorire – cca 1650-1670). Pentru olandezi, peisajul are rol de educare a sentimentului dragostei de țară, reflectând specificul naturii locale – marea în diferite ipostaze, canale cu bărci, mori de vânt, păduri dense, străduțe pavate cu piatră etc. Totodată, artiștii olandezi nu se limitează doar la aspectul estetic, ci îi conferă peisajului un substrat filosofic, acesta având menirea de a arăta caracterul trecător al fenomenelor, al vieții omenești și stabilitatea lucrurilor esențiale, precum este însăși natura măreață (râul semnifică

trecerea rapidă a timpului, copacii uscați, pietrele funerare, ruinele de construcții – moartea etc.). În acest scop, pictorii olandezi recurg la anumite modalități de tratare plastică, precum sunt amplificarea tensiunii naturii (a pădurii cu copaci înalți, rămuroși, a mării zbuciumate, a cerului imens, a întinderilor infinite ale câmpiilor văzute din poziția „*vole d'oiseaux*” etc.), la efectele dramatice de lumină ș.a.

Un element specific peisajului olandez este redarea mării în diferite ipostaze – calmă, zbuciumată, înghețată, dar întotdeauna cu un cer imens, cu nori grei, dramatici, ce ocupă $\frac{3}{4}$ din suprafața pânzei. Aceasta se explică prin varietatea naturii și caracterul schimbător al climei în zona geografică respectivă.

În genul peisajului au activat Jan van Goyen, Albert Cuyp, Jacob van Ruysdael ș.a., realizând picturi ce vor servi drept sursă de inspirație pentru următoarele generații de artiști și vor pune bazele peisajului realist în Europa („Peisaj de mare”, „Peisaj de mare în timpul furtunii”, Jan van Goyen, „Peisaj de iarnă”, „Patinoar pe mare”, „Jocuri pe gheață”, Hendrich Avercamp, „Pădurea de stejari”, „Mlaștina”, „Râu în pădure”, „Cascada”, Jacob van Ruysdael, „Vacii pe malul râului”, Albert Cuyp ș.a.).

O viziune diametral opusă în tratarea peisajului se întâlnește în arta franceză din secolul XVII, determinată de principiile artistice și compoziționale clasiciste dominante în acea perioadă în Franța. Aceasta a contribuit la dezvoltarea peisajelor istorice, eroice, mitologice. Urmând doctrina clasicismului, bazată pe noțiunile de „valoare”, „eroic”, „măreție”, „armonie” (întâlnite în filosofia lui Rene Decartes), pictorii francezi acordă o atenție deosebită relației armonioase a omului cu natura. Peisajul, în funcție de subiect, apare ca un spațiu sacru, în care omul se dizolvă în natură, și nu este doar decor pentru acțiunea eroilor, precum era în perioada medievală. În concepția filosofic-artistică a pictorilor francezi, natura este întruchiparea frumosului și rațiunii, de aceea ei prezintă peisaje convenționale cu anumite locuri celebre (din istorie, mitologie). Pictorii recurg la idealizarea, eroizarea naturii și o înfățișează într-o viziune panoramică, panteistă, cu munți înalți, copaci cu coroane enorme, redați după principiul „cortinei teatrale”, îi conferă un aspect calm și măreț. În acest context, ei revin la tematica „anotimpurilor”, care le permite înfățișarea naturii în diferite ipostaze și faze ale anului, dar, totodată, le impune o tratare lirică, poetică, emoțională („Primăvara”, „Iarna”, N. Poussin ș.a.).

În Franța, se dezvoltă peisajul – clasicist, cu imagini generalizate, cu ruine de construcții antice, întinderi vaste de mare liniștită sau cer senin. Asemenea peisaje, învăluite într-o lumină difuză, caldă, cu o atmosferă de vis, poetică, pictate de reprezentanții cei mai activi ai genului, Nicolas Poussin și Claude Lorrain, au servit drept exemplu pentru peisajisti europeni până la mijlocul secolului XIX („Peisaj cu Hercule”, „Polifem”, Nicolas Poussin, „Dimineata în port”, „Port la amurg”, „Peisaj cu păstor italian”, Peisaj cu Apollo și Sibilă”, Claude Lorrain).

În secolul al XVIII-lea, stilistica reprezentării naturii se modifică conform stilului artistic dominant – rococo. Apar imagini cu parcuri, grădini cu vegetație paradisiacă, fermecătoare, transpuse de autori prin tușe fine, lejere și colorit nuanțat („Petrecere în parc”, „Îmbarcarea pe insula Citera”, „Concert în grădină”, „Capricioasa”, A. Wateau, „Scrânciobul”, „Pastorală”, H. Fragonard ș.a.).

În Italia, se dezvoltă un gen al peisajului – *veduta* – ce reprezintă vederi ale orașului cu o redare exactă, topografică a imaginii reale („Canale Grande”, „Sărbătoare pe canal”, „Carnaval în Veneția”, „Primirea ambasadurilor în Veneția”, A. Canaletto, „Vederea orașului printr-un arc”, „Carnaval”, „Lansarea balonului”, F. Guardi ș.a.).

Transformările politice și sociale desfășurate la confluența secolelor XVIII-XIX au influențat puternic arta epocii. Spiritul vremii, și anume dorința de evadare din secolul „desfrâului”, se reflectă în artă, în special în peisaj, prin imagini cu ruine antice ce amintesc de măreția de cândva a civilizației europene.

În această perioadă, un rol important în dezvoltarea picturii de peisaj l-a avut apariția parcurilor de tip anglo-chinez, ce sugerau, în plan conceptual, un spațiu al filosofilor, gânditorilor antici care se plimbă pe alei umbrite, meditănd profund, iar din punct de vedere formal, acestea au stimulat tendințele realiste în artă. O sinteză a acestor concepții (clasicist-realist) se întâlnește în peisajele lui Hubert Robert, ce prezintă vederi cu vestigii antice transpuse într-o viziune lirică („Peisaj cu apeduct și pârau”, „Pont du Gard”, „Locul spălătoarelor” ș.a.).

Printr-o prismă conceptuală și tratare stilistică diferită, este realizat peisajul în perioada Romantismului. Artă din perioada respectivă obține un caracter variat, în funcție de țară și de perceperea valorilor culturale ale omenirii – mistic, social, realist. În Germania, peisajul are tangențe cu lumea metafizicului, artiștii fiind predispuși spre imagini pătrunse de tragism și tristețe (vârfuri de munți înalți, râuri crispate de frig, ruine de catedrale gotice și cimitire, copaci goi și uscați, marea înghețată („Abăție în pădurea de stejari”, „Ceață matinală în munți”, „Naufragiul Speranței” ș.a., G.D. Friedrich).

În Anglia, peisajul apare când liric, sentimental, când plin de spirit filosofic, mister dramatic, dar întotdeauna tratat prin prisma emoțională („Furtună pe mare”, „Naufragiul”, „Apus de soare pe malul mării”, W. Turner, „Carul cu fân”, „Șantier naval”, „Peisaj cu lac”, J. Constable ș.a.).

O viziune liric-poetică se întâlnește și în unele peisaje rusești din prima jumătate a secolului XIX, în care apar imagini ale unei lumi fericite, omul contopindu-se aici cu natura. În paralel, apar și reprezentări mult mai veridice ale naturii, chiar dacă conțin o alură „romantică”. Artiștii se orientează, cu precădere, spre efectele pitorești ale naturii, spre aspectul exterior al imaginii și nu sunt „mișcați” de starea ei de spirit („Între valuri”, „Noapte cu lună”, „Marea Neagră”, I. Aivazovski, „Apus de soare în port”, „Pe malul râului”, S. Șcedrin ș.a.).

Continuând tradițiile artiștilor romantici în descoperirea diverselor laturi ale lumii înconjurătoare, pictorii europeni de la mijlocul secolului XIX produc mutații în genul peisajer, pe care îl impregnează cu subiecte banale, contemporane, fără idealizare. Ei susțineau că orice obiect ori subiect din natură este demn de a fi pictat. Suflul nou în arta perioadei respective înlocuiește pitorescul sentimental din tablourile cu subiecte istorice, uneori mitologice, cu scene de gen ce reflectă veridic realitatea înconjurătoare, urâtul și mizeria oamenilor simpli.

Peisajul european cunoaște o dezvoltare fără precedent prin reprezentanții Școlii de la Barbizon, care, frapați de frumusețea naturii, s-au concentrat asupra peisajului național (colțuri de pădure, coline, oglinzi de apă etc.). Ei au revoluționat metoda tradițională de realizare a picturii și își concep tabloul în aer liber, obținând imagini variate, cu diverse stări ale zilei sau de anotimp. Această metodă, numită *plein-air*, contribuie la apariția unei noi tehnici de lucru, ce constă în fluiditatea suavă și luminozitatea ușoară a culorilor, în tușe energice, vizibile aplicate, uneori, cu cuțitul de paletă („Ecluză”, „Locul spălătoarelor”, F. Daubigny, „Stejar la Apremont”, T. Rousseau, „Îngrădire în pădure”, N. Diaz, „Zori de zi”, C. Troyon, „Podul Narni”, „Furtuna”, „Pe malul râului”, C. Corot ș.a.). Tehnica dată are un rol important pentru pictură, deoarece contribuie la deschiderea și înprospătarea paletei, fapt ce a dus, indirect, la apariția curentului impresionist.

Încurajați de rezultatele obținute de pictorii Școlii de la Barbizon, impresioniștii vor împrumuta unele din temele dragi realiștilor, însă atitudinea față de problema cromatică și modul de percepere a formei se va schimba radical. Motivele pictate de impresioniști sunt transfigurate de lumină, ele sunt dezintegrate de dizolvarea conturului formelor, în favoarea unei dezinvolturi cromatice care dorește să surprindă un moment al zilei, cu datele atmosferice caracteristice. Impresioniștii pictează doar în aer liber, fapt ce implică deschiderea paletei (umbra devine transparentă), dispersarea tonurilor locale în mii de nuanțe („atomi colorați”) („Câmpul cu maci”, „Peisaj de iarnă”, „Căpițe de fân”, C. Monet, „Acoperișurile roșii”, „Livadă în floare”, C. Pissaro, „Vederea Senei”, A. Sisley ș.a.). Pentru impresioniști, motivul (cheiuri de râu, poduri, gări, lacuri, marea, câmpii cu maci etc.) servește doar pretext pentru a descoperi impresii capabile să transmită anumite sentimente.

Ulterior, postimpresioniștii, cubiștii, foviștii ș.a. îi acordă peisajului o funcție de expresie, concepând arta, în general, ca mijloc de exteriorizare a personalității. Ei renunță la imitația realului prin simplificarea, geometrizarea, uneori abstractizarea puternică a elementelor din natură. Imaginile devin decorative, formate din suprafețe mari de pete cromatice aplicate când bidimensional, când într-o optică iluzorie („Muntele Saint Victoire”, „Pinul”, Cezane, „Noapte înstelată”, Van Gogh, „Case la Estaque”, G. Braque ș.a.). Cu toate acestea, în paralel cu aceste

noi rigori ale timpului, bazate pe efectul cromatic, în arta secolului XX persistă și tendințe stilistice realiste (I. Grabar, Brodski ș.a.).

Peisajul, cu rolul său de generator al imaginii spațiului plastic, devine izvor de inspirație pentru artiști, unii privindu-l ca sursă de delectare estetică, iar alții acceptându-l ca pe un refugiu din cotidian, ca pe o modalitate de exprimare a Eu-lui propriu.

Bibliografie

1. Assunto, R., *Peisajul și estetica*, București, Meridiane, vol. I, 1986, 472 p.
2. Biberi, I., *Pieter Bruegel cel Bătrân*, București, Meridiane, 1967, 57 p.
3. Genaille, R., *Enciclopedia picturii flamande și olandeze*, București, Meridiane, 1975, 288 p.
4. Plietzsch, E., *Pictori olandezi și flamanzi din secolul XVII*, București, Meridiane, 1978, vol. I-II.
5. Toma, L., „Peisajul în pictura din Republica Moldova”, în *Arta, Arte vizuale*, Chișinău, Epigraf, 2002, p. 71-73.
6. Venturi, Lionello, *Pictori moderni (Goya, Constable, David, Ingres, Delacroix, Corot, Daumier, Courbet)*, București, Meridiane, 1968, 158 p.
7. Wojciechowski, A., *Arta peisajului din Renaștere până la mijlocul secolului XX*, București, Meridiane, 1974, p. 231.
8. *Искусство Франции XV-XX вв.*, Ленинград, 1975, 221 с.
9. Никулин, Н.Н., *Нидерландская живопись XV-XVI веков*, Москва, Изобразительное искусство, 1988.

